

Alenka Šivic-Dular

UDK 811.163.6'367'373.2

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Skladenjska določitev lastnega imena

(na podlagi samostalniških zvez z imenovalnim prilastkom*)

1.0 Ideja za skladienjsko določitev lastnega imena se je porodila ob elaboratu,¹ katerega namen bil, da se za potrebe uradne standardizacije (tj. normiranja) predstavijo pravila zapisovanja velike začetnice in ločil v obsežnem korpusu slovenskih zemljepisnih in stvarnih lastnih imen, ki precej presega tistega v *Slovenskem pravopisu*. Na začetku se je zdelo, da bo treba samo dosledno aplicirati razmeroma jasna in natančna pravila slovenskega pravopisa na ves korpus imen in zapis utemeljiti. Ker pa so se v gradivu pojavljali tudi variantni zapisi za lastno ime tipa *Slap Savica* (namesto normalnega lastnega imena *Savica*),² ki bi jih bilo treba prej šteti za skladienjske zveze z lastnim imenom v imenovalniku (tj. *slap Savica*) kot pa za prava zemljepisna imena, se je pokazala potreba, da se jezikoslovno razmejijo besedne zveze, ki poleg občnih imen vsebujejo lastno ime v imenovalniku (npr. *slap Savica*), od morebitnega jedra večbesednega lastnega imena tipa *Slap Savica* oziroma da se jezikoslovno osvetli funkcija samostalnika tipa *s/Slap* v gornjih tipih besednih zvez.

1.1 Da bi lahko teoretično razmejila oba tipa zvez, tj.

1.1.1 skladienjske zveze (oziroma samostalniške zveze), sestavljene iz dveh samostalnikov v imenovalniku, od katerih je prvi/levi občno, desni/druhi pa lastno ime (tj. tip *slap Savica*, *reka Sava*, *teta Marija*, *hotel Slon* itd.), in

1.1.2 morebitna lastna imena tipa *Slap Savica*, jih bom tipološko primerjala s samostalniškimi zvezami, ki so sestavljene iz dveh občnih imen v imenovalniku (tj. I_1 - I_2), saj se zdi, da bi morale tudi te izkazovati določene pomenske in skladienjske značilnosti, skupne samostalniškim zvezam z lastnim imenom v položaju I_2 (in celo samostalniškim zvezam, kjer sta sestavini v položajih I_1 in I_2 lastno ime), zlasti še glede na dejstvo, da lastna imena izvirno nastajajo iz občnih imen in občnoimenskih besednih zvez v procesu polastnoimenjenja (onimizacije).

* V tem članku, katerega problematika je bila prvič predstavljena na IV. Skokovih etimoloških srečanjih (Krki, 6.-7. novembra 1998), prva verzija članka pa objavljena v *Folia onomastica croatica* 7 (Zagreb, 1998, 281-293), se ne dotikam vprašanja sklonljivosti obravnavanih primerov (npr. *reka Krka*, *reke Krke*: *hotel Slon*, *hotela Slon*), temveč se omejujem na problematiko, razvidno iz njihovega imenovalniškega izhodišča.

¹ Elaborat je nastajal spomladi 1998. leta na pobudo Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen pri Vladi Republike Slovenije, pri njegovi izvedbi pa so sodelovali dr. Metka Furlan, mag. Alenka Gložančev, dr. Alenka Šivic-Dular.

² Onimizacija besedne zveze se zdi primerljiva s tisto pri stvarnih lastnih imenih, npr. *Občina Ljubljana* 'ime administrativne enote' ← (samostalniške zveze z lastnim imenom) *občina Ljubljana* 'področje uprave te administrativne enote'; *Hotel Slon* 'vrsta gostinske ustanove, ki se imenuje Hotel Slon' ← *hotel Slon* 'vrsta gostinske ustanove (= hotel), ki se imenuje Slon'.

2.0 Glede na položaj, v katerem se v samostalniški zvezi pojavlja lastnoimenska sestavina (tj. v položaju I_2 ; v položaju I_1 ; in hkrati v položajih I_1 in I_2),³ je samostalniške besedne zveze v imenovalniku mogoče razdeliti na naslednje skupine:⁴

2.1 Desna/druga sestavina (= I_2) samostalniške zveze je lastno ime: sln. mesto *Ljubljana*; hrv. rijeka *Neretva*, starac *Drašković*, majstor *Albert Knez*, susjeda *Ines*, učenik *Ivan Pavlović*; češ. (zlatonosná) řeka *Vltava*, vlčák *Zora*, román *Bratrstvo*; polj. miasto *Lódź*, profesor *Wójcik*, willa *Marzenie*, hotel *Metropol*; rus. gorod *Moskva*, reka *Volga*, selo *Gorki*, gazeta *»Pravda«*, magazin *»Lavka pisatelja«* itd. Besedna zveza se kot celota nanaša na isti objekt imenovanja, ki je izražen že z lastnim imenom.

2.2 Leva/prva sestavina (= I_1) samostalniške zveze je lastno ime, prim. sln. narečno *Lajko bači*, *Mica teta* (NSS, 1982: 47, op. 43); češ. *Kublaý chán*; rus. *Sapun-gora*, *Ivan-gorod*, *Volga reka* in *Moskva-reka*. Gre za podtip, ki je primerljiv s skupino 2.1, saj se besedni pomen sestavine v položaju I_2 prekriva s funkcionalnim (onomastičnim) pomenom⁵ sestavine v položaju I_1 . Nastanek te strukture ni popolnoma razjasnjen (tujejezični vpliv, stilem, razvoj iz apozitivne zveze → atributivno), prav tako nista natančneje določena areal in korpus, ki jo izkazuje.

2.3 Leva/prva sestavina (= I_1) samostalniške zveze je lastno ime, prim. sln. *Ljubljana mesto*; češ. *Brno město*, *Novák krejčí*. Za ta podtip je značilno, da se besedna zveza ne nanaša na celoto nosilca imenovanja, ki jo obsega sestavina v položaju I_1 , ampak le na tisti njegov del, ki ga dopušča sestavina v položaju I_2 , zato ima v tem podtipu I_2 funkcijo zoževanja onomastičnega pomena I_1 .

2.4 Samostalniške zveze z dvema lastnoimenskima sestavinama (= I_1 in I_2) se v slovenski slovnici delijo na dve podskupini, in sicer na:

2.4.1 dvojna imena (ki so sestavljena iz dveh priredno zloženih sestavin, npr. *Šmarje – Sap* 'naselje, sestavljeno iz dveh prvotnih naselij: Šmarja in Sapa'; *Šivic – Dular* 'oseba s priimkoma Šivic in Dular');

2.4.2 dvodelna imena (ki so zložena podredno, npr. *Ljubljana Bežigrad* 'Ljubljana, in sicer tisti del, ki se imenuje Bežigrad', in so primerljiva s skupino (3) itd.). Zdi se, da spada sem tudi (sicer drugače zapisani) češ. *Praha-Smíchov*.

3.0 Kolikor sem lahko preverjala po literaturi, se zdijo razlage za skupini 2.3 (npr. *Brno město*, *Novák krejčí*) in 2.4.2 (npr. *Ljubljana Bežigrad*) razmeroma enotne v oceni, da sestavina v položaju I_2 zožuje (modificira) funkcionalni pomen sestavine v položaju I_1 in da se tudi celotna samostalniška zveza nanaša samo na tisti del objekta imenovanja, ki ga zajema in dopušča sestavina v položaju I_2 ; npr. sln. *Ljubljana mesto* pomeni samo del Ljubljane, ki ga dopušča ožji pomen besede *mesto*; češ. *Novák krejčí* pomeni samo tiste nosilce priimka *Novák*, ki so *krojači*. Ker sestavina I_2 nedvomno zožuje pomen sestavine I_1 (s tem pa daje zožen pomen vsej besedni zvezi),

³ Primeri in njihova tipologija so vzeti iz SS, 1984: 465, 467-468; HG, 1997: § 1845-1848, § 1868-1871; GHJ, 1966: 196; MČ, 1987: 431; GWJP, 1984: 304; RG II: 57-59.

⁴ Izhajam iz Šmilauerjeve (ÚT, 161) definicije, po kateri je pomen lastnega imena enak samemu nosilcu imenovanja (tj. njegovemu obsegu, velikosti, karakteristikam itd.). Pomen lastnega imena se spreminja (tj. zožuje ali razširja) samo v tem smislu, da se zmanjša ali poveča obseg (površina) nosilca imenovanja.

⁵ V nadaljevanju se obravnavajo samo besedne zveze z lastnoimensko sestavino, ki so po tvorbi analogne tistim z občnoimensko sestavino (npr. sln. *človek žaba*, *ptica pevka*, *beseda mati*; hrv. *ptica selica*, *pjesma radosnica*; rus. *car-ubijca*, *mesjac mart*, *xudožnica-priroda*).

smemo sestavini I_2 pripisati funkcijo skladenjskega določila (za sestavino I_1) ne glede na to, ali ga podrobno opredeljujemo kot t. i. samostalniški prilastek ali pristavek.⁶

Manj enotne pa so interpretacije skladenjske funkcije sestavin v položajih I_1 in I_2 v gornji skupini 2.1, in sicer celo znotraj slovnične tradicije posameznih slovanskih jezikov. O tem vprašanju je v letih 1955, 1956, 1957 potekala na straneh časopisa *Český jazyk* živahna diskusija: sprožil jo je J. Novotný, v imenu uredniškega sveta časopisa pa jo je formalno sklenil K. Hausenblas, vendar s pripombo, da predložena rešitev velja samo za pedagoške potrebe. V razpravi je sodelovalo sedem vidnih čeških jezikoslovcev,⁷ ki so podali historiat pogledov na vprašanje v češkem jezikoslovju, predstavili gradivo in pretresli znanstvene razloge v korist tega ali onega pogleda. Diskusija tedaj ni prinesla enoumnega odgovora na zastavljeno vprašanje, katera izmed sestavin (tj. I_1 ali I_2) v samostalniški zvezi ima funkcijo skladenjskega jedra (= nadrejena/dominira) in katera skladenjskega določila (= podrejena) in celo sama samostalniška zveza se obravnava ali kot pristavčna (*spojení přístavkové*; npr. Daneš, ČJ 6: 226) ali pa kot prilastkovna (*spojení přívlastkové*; prim. Svoboda, ČJ VI: 307) zveza.

3.1 J. Novotný je v samostalniški zvezi tipa *město Praha* občnoimenski sestavini v položaju I_1 (*město*) pripisal funkcijo skladenjskega jedra (in vice versa lastnoimenski sestavini v položaju I_2 funkcijo skladenjskega določila) iz dveh razlogov, in sicer (a) zaradi ujemanja med povedkom in sestavino v položaju I_1 v spolu (prim. *Město Praha působilo velkolepým dojmem, jak hořelo v zapadajícím slunci.*), in (b) zaradi analogne distribucije skladenjskih funkcij med občnoimensko in lastnoimensko sestavino v frc. *la ville de Prague, la fleuve du Rhin* (kjer predložni zvezi *de Prague in du Rhin* skladenjsko določata sestavino v položaju I_1 , tj. *la ville in la fleuve*).⁸ Enako stališče (tj. da je občno ime v položaju I_1 »základní člen spojení«, lastno ime v položaju I_2 pa determinant) sta tedaj zavzela še F. Daneš in F. Kopečný, pridružil pa se jima je tudi uredniški svet časopisa in kasneje je bilo sprejeto tudi v obravnavo češke sintakse (MČ, 1987: 431).⁹ Na vmesno stališče se je postavil J. Bauer: lastnoimensko sestavino v položaju I_2 je štel za jedro samo v samostalniških zvezah z osebnim lastnim imenom v funkciji I_2 (npr. *krejčí Novák*), v vseh drugih pa naj bi imel funkcijo jedra občnoimenski samostalničnik (npr. tip *město Praha*), vendar pa vzrokov in razlogov za takšno razlikovanje ni navedel.

3.2 V hrvaških slovnica (prim. SHKJ, 1984: § 994; HG, 1997: § 1212, § 1845-1846, § 1868-1871; GHJ, 1966: 196) se v samostalniških zvezah, v katerih je sestavina v položaju I_2 lastno ime v imenovalniku (tip *strina Mara, starac Drašković gospodin Galović, grof Maksimilijan Axelrode, *brdo*

⁶ Samostalničnik v funkciji I_2 v teh samostalniških zvezah se označuje različno: (1) kot desni prilastek (NSS, 1982: 47-50); (2) kot tesno sledeča sestavina, v kateri je sestavina I_1 restriktivna in nujna za izrazitev pomena celote (MČ, 1987: 430-431: *Novák krejčí, Havlíček básník*); (3) kot netesno sledeča sestavina, ki se približuje apoziciji in ki je lahko ločena s premorom oz. vejico (MČ, 1987: 432-3: *Olava, zlatonosna řeka*; Svoboda, ČJ VI: 307 govori o linearni zvezi: *Brno město / Brno venkov*); (4) kot apozicija, v kateri je med sestavinama premor oz. vejica (MČ, 1987: 433: v *Praze, v Karlíně*, prim. *psa, vlčáka*), ali (5) kot določilo (opredeljujušče) tipa apozicije v zemljepisnih imenih, ki je lahko ločeno z vezajem (RG II: 57-59: *Sapun-gora, Ilumeni-ozero, Moskva-řeka in Volga řeka*).

⁷ V letniku V (1955): J. Novotný, Typ město Praha, 313-320. V letniku VI (1956): F. Svěrák, K typu město Praha, 47-50; J. Bauer, Spojení typu město Praha, básník Neruda a pojetí přístavku, 219-223; F. Daneš, Ještě jednou k typu město Praha, 223-226; K. Svoboda, O přístavku, shodném substantivním přívlastku a neshodném přívlastku jmenovacím, 303-310. V letniku VII (1957): F. Kopečný, Ještě k otázce město Praha a krejčí Novák, 92; K. Hausenblas, Závěr diskuse o spojeních typu město Praha a pod., 201-207.

⁸ Pri tipu *město Praha* pa sta F. Svěrák (ki se je skliceval na stčš. stanje) in J. Svoboda (ki to zvezo šteje za kompleksno) videla jedro samostalniške zveze v sestavini I_2 , določilo (apozicijo) pa v sestavini I_1 . Na podlagi pomenskih razlogov sta domnevala, da se v kompleksnih zvezah povedek vedno ujema z določilom (in ne z osebkom). Svoboda je domneval, da so linerne zveze nove, da pa zaradi pogostega ponavljanja večkrat postanejo kompleksne celo v istovetnih občnoimenskih zvezah, npr. *čapka radiovka* (← *čapka J in radiovka D/d*) → *radiovka J* (ČJ 6: 308).

⁹ Vendar se med nekaterimi odprtimi vprašanji opozarja tudi pri besednih zvezah, ki vsebujejo občno in lastno ime (npr. tipa profesor Jirásek, město Rokycany, řeka Ohře, hora Klínovec hrad Rožomberk (MČ, 1987: 435)).

Grič, grad Modruš), prav ta dosledno šteje za jedro skladenjske zveze, medtem ko se občnoimenska sestavina v položaju I_1 šteje za apozicijo.¹⁰

3.3 V tradicionalni slovenski slovnici (SS, 1964: 313-314) se v tovrstnih samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 imenuje občnoimenska sestavina v položaju I_1 apozicija (npr. *pisatelj Trubar*, tako kot v konstrukciji *Trubar, prvi slovenski pisatelj, (...)*), v samostalniških zvezah z dvema občnoimenskima ali dvema lastnoimenskima sestavinama pa se govori o samostalniškem prilastku (v položaju I_2 , npr. *sinko potepinko*, *krava dimka*, in v sestavini I_1 , npr. *Peter Klepec*). V nasprotju s tem pa J. Toporišič (NSS, 1982: 47-50; SS, 1984: 467-468)¹¹ sestavino v položaju I_2 v samostalniških zvezah dosledno šteje za skladenjsko določilo¹² in sestavino v položaju I_1 za skladenjsko jedro.

3.4 Tudi v poljski skladnji (GWJP, 1984: 350)¹³ se sprejema, da ima v samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 funkcijo skladenjskega jedra (tj. »skladnika konstytutowego«) občnoimenska sestavina v položaju I_1 (npr. *miasto Łódź, minister Kowalski*) in da je to jedro v površinski strukturi izrecno izraženo iz komunikacijskih (tj. zaradi nedvoumne identifikacije nosilca imenovanja, kadar ta iz sobesedila ni dovolj razviden) ali kakih drugih (npr. vljudnostnih itd.) razlogov, v nasprotnem primeru pa se pogosto opušča.

3.5 V ruski skladnji (RG II: 58-59) se samostalniške zveze z lastnim imenom (za mesta, vasi, gore, reke, jezera, postaje, časopise, hotele, trgovine, ustanove, osebna imena itd.) enotno pojmujejo kot apozicijske zveze, in sicer tako, da se lastnoimenski sestavini v položaju I_2 prisoja funkcija apozicijskega določila (npr. *gorod Moskva, reka Volga, gostinica »Moskva«, pansionat »Zolotye peski«, programma »Sojuz-Apollon«, devočka Olja, sobaka Šarik, sosedka Petrenko* itd.), ta pa se podobno kot tudi v drugih slovanskih jezikih — s skladenjskim jedrom (tj. sestavino v položaju I_1) — lahko ujema v stranskih sklonih (npr. *reka Neva*, *G. na reke Neve*) ali pa tudi ne (npr. *ozero Bajkal*, *G. na ozere Bajkal*).

3.6 Iz gornjega pregleda se vidi, da se najbolj ločijo prav interpretacije skladenjskih funkcij sestavin I_1 in I_2 v samostalniških zvezah z lastnim imenom v položaju I_2 (tj. tip *reka Sava*). Pri tem se zdi, da razlog za to ne leži v različni sestavljenosti ali naravi tovrstnih zvez v (slovanskih) jezikih, ampak da določene nejasnosti v pojmovanju skladenjskega razmerja med sestavinama v položajih I_1 in I_2 izhajajo tudi iz tega, da se premalo upoštevajo karakteristične posebnosti lastnih imen in njihov posebni položaj v besednem sestavu. Zato si v tej razpravi prizadevam predvsem izostriti vpogled v pomensko in skladenjsko razmerje med (linearno sledečima si) sestavinama v položajih I_1 in I_2 v obravnavani vrsti imenske zveze in podati elemente, po katerih se ločijo tako od t. i. tesnih¹⁴ kot tudi od prostih zvez.

Podane interpretacije lahko povzamemo v naslednje ugotovitve:

¹⁰ Apozicija se pojmuje kot »preoblika kojom se imenica jedne ishodišne rečenice usavršava uz imenicu ili zamjenicu u drugoj na isti način na koji se pridev usavršava atribucijom (gl. HS, 1997: § 1845)«. Nasprotno pa se v besednih zvezah z dvema občnoimenskima samostalnikoma v imenovalniku šteje za apozicijo sestavina v položaju I_2 (npr. *ptice selice, vrapci pokuščarji pas skitnica, čovek očajnik* itd.), ki čeprav v netesni zvezi s sestavino I_1 zožuje (predmetni) pomen sestavine I_1 .

¹¹ Podrobneje o tem skupaj z literaturo J. Toporišič (NSS, 1982: 47, op. 45).

¹² Izraza levo/desno določilo označujeta tipološko različni določili, in sicer se levo določilo nanaša na ujemalne prilastke (ki se pojavljajo levo od samostalnika in so najpogostejše pridevniki) in desno določilo praviloma na neujemalne (ki se pojavljajo desno od samostalnika in so najpogostejše samostalniki). Med desna določila se uvršča tudi ujemalni samostalniki (npr. *teta Mica*, *G. teta Mice*).

¹³ Lastna imena pojmuje kot »prava lastna imena« (tj. imena ljudi, živali, topografskih objektov) in imena različnih objektov in institucij (tj. stvarna lastna imena), ki se delijo na titule (tj. poljudno podeljene lastnoimenske oznake, npr. (kino) *Jutrenka*) in nazive (tj. skladenjske konstrukcije → lastno ime, npr. *Polska Akademia Nauk*) (GWJP, 1984: 304d.).

¹⁴ Termin *spojeni tēsne* in *spojeni volne* uporabljam v smislu MČ, 1987: 430-436.

3.6.1 Občnoimenska sestavina v položaju I_1 se danes pojmuje kot skladenjsko jedro samostalniške zveze, lastnoimenska v položaju I_2 pa kot določilo (sln., češ., polj., rus.).

3.6.2 Občnoimenska sestavina v položaju I_1 se pojmuje kot določilo (= apozicija), lastnoimenska v položaju I_2 pa kot jedro (hrv.; starejše razlage v sln., češ.).

4.0 Izhajajoč iz formule, za katero se zdi, da lepo ponazarja proces onimizacije, tj. prehod občnih imen (nomina appellativa) v lastna (nomina propria), in da nakazuje tudi bistveno skladenjsko (tj. jezikoslovno) razliko med podskupinama samostalnikov, prek tega pa tudi jezikoslovno naravo lastnih imen, bom v nadaljevanju skušala osvetliti posamezne prvine in karakteristike v pomenskem in skladenjskem razmerju med sestavinama I_1 in I_2 v samostalniških zvezah z dvema imenovalnikoma (tip *reka Sava*). Znano je, da je delitev samostalnikov na občna in lastna imena utemeljena na pomenskih razlogih: tako občna imena označujejo predmete vrstno, lastna imena pa jih imenujejo (tj. individualizirano identificirajo). Meja med podskupinama ni neprepustna, zato občna imena v ustreznih okoliščinah lahko prehajajo v lastna (tj. se onimizirajo), prav tako pa se tudi lastna imena lahko razvijajo v občna (tj. se deonimizirajo ali apelativizirajo). S pomenskega gledišča polastnoimenjenje pomeni prehod samostalnika iz sredstva za označevanje vrstnosti v sredstvo za označevanje individualnega (identifikacijskega) in obrnjen, poobčnoimenjenje (apelativizacija) pa je prehod samostalnika iz sredstva za označevanje individualnega v sredstvo za označevanje vrstnega. S skladenjskega vidika pa je v onimizaciji mogoče videti prehod samostalnika (tj. občnega imena) iz prvotne funkcije (tj. iz funkcije jedra) v samo drugotno (tj. v funkcijo določila), in to bom skušala v nadaljevanju natančneje utemeljiti. Proces je mogoče prikazati z naslednjo formulo

$$\text{OBČNO IME} \rightarrow \text{LASTNO IME} = \text{funkcija J} \rightarrow \text{funkcija D}^{15}$$

in ga utemeljiti z naslednjim razmišljanjem.

4.1 V slovnični in še posebej v imenoslovni literaturi je splošno uveljavljeno mnenje, da občna imena v procesu polastnoimenjenja izgubijo svoj besedni (predmetni) pomen in da so kot lastna imena v tem smislu pomensko izpraznjena.

4.2 Ko se občna imena v procesu polastnoimenjenja pomensko izpraznijo in preidejo v lastna ime, postanejo formalne prvine (tj. njihova glasovna oblika skupaj z oblikoslovnimi in skladenjskimi karakteristikami) nosilke funkcijskega pomena, ki lastno ime identificira in individualizira, ali pa celo snopa možnih funkcij (npr. komunikativne, individualizacijske, ideološke, emocionalne, karakterizacijske; MČ 2, 345-346). To je razumljivo že zato, ker je obstoj tako pomensko izpraznjenega samostalnika ali besedne zveze v jezikovnem sestavu smiselno predvsem zato, ker »prelazi iz apelativnog polja, gdje je imala funkciju označavanja, u onomastičko polje, gdje ima funkciju imenovanja« (ToB 2).

4.3 Ko ugotavljamo, da je za lastna imena — v nasprotju z občnimi — značilno, da nosilca imenovanja ne imenujejo vrstno, temveč ga samo identificirajo in individualizirajo (tj. izdvojijo iz vseh isto- in raznovrstnih objektov), smemo celo sklepati, je prav zaradi tega lastnemu imenu imanentna predvsem vloga razločevanja. In če to drži, smemo dalje sklepati, da se lastno ime že po svoji naravi približuje tistim jezikovnim sredstvom, ki imajo sama po sebi funkcijo določila.

¹⁵ Za ilustracijo je mogoče navesti naslednje zgleda: A/ občno ime *reka* → B/ lastno ime *Reka* (tj. *reka/ vas Reka*) → C/ eliptično lastno ime *Reka*. Stopnja B/ in C/ je primerljiva s tipom *dežurna sestra* → *dežurna*, kjer določilo (= D) v besedni zvezi pri posamostaljenju postane jedro (= J). Analogno temu tudi **dolge selo* → *Dolge selo* → *Dovje* → *naselje/vas Dovje*.

4.4 Kot ima vsako občno ime svoj besedni pomen (lahko pa kot večpomenka vsebuje tudi več izvorno med seboj povezanih pomenk), tako ima tudi vsako lastno svoj funkcionalni pomen, ki se nanaša na samo enega, natančno določljivega nosilca imenovanja.¹⁶ Vendar pa imenoslovci hkrati ugotavljajo, da se enako lastno ime na ožjem področju (tj. mikroarealu) lahko uporablja tudi za identifikacijo več entitet oziroma se nanaša na več entitet, ki pripadajo različnim tipom/vrstam nosilcev (tj. enako ime se lahko uporablja v več funkcionalnih pomenih). Ti so praviloma v določenem medsebojnem razmerju, npr. topografski objekti najpogosteje v prostorskem stiku (prim. *potok* → 1. *Potok* 'ime vodnega toka' → 2. *Potok* 'ime naselja ob Potoku'). Iz tega je mogoče soditi, da lastno ime po določenih pravilih lahko prehaja z nosilca imenovanja enega tipa/vrste objekta na nosilca drugega tipa/vrste. S tem se v prvotno istem lastnem imenu povečuje število funkcionalnih pomenov, takšno kopičenje funkcij v izvorno isti in pomensko izpraznjeni jezikovni prvini pa povzroča funkcijsko preobloženost in razpad prvotno istega lastnega imena z več funkcijskimi pomeni v lastnoimenske homonime s po enim funkcijskim pomenom (npr. *Krka* 'ime reke' : *Krka* 'ime naselja ob Krki'; *Jana* 'žensko ime' : *Jana* 'revija z imenom Jana'). Do homonimije pride pri lastnih imenih laže in prej kot pri občnoimenski večpomenki, saj so vezi med funkcijskimi pomeni dosti šibkejše, kot so vezi med posameznimi pomenkami v večpomenski besedi.

4.5 Ker vsebuje lastno ime samo funkcijski pomen, lahko samostojno služi za učinkovito identifikacijo samo toliko časa, dokler ga udeleženci v procesu sporazumevanja nedvoumno prepoznavajo kot ime natančno določenega nosilca imenovanja. V primeru pa, da lastno ime preneha biti zadosten in nedvoumen jezikovni signal za prepoznavanje konkretnega nosilca imenovanja, se nujno dopolnjuje z občnim imenom, ki se (v slovanskih jezikih) postavlja levo od lastnega imena (tj. v položaj I_1). V položaju I_1 se lahko pojavlja samo tisto občno ime v imenovalniku, ki vrstno (npr. *reka Sava*, kadar gre za 'reko'; *naselje/vas Ig*, kadar gre za 'naselje/vas'; *revija Arena* 'vrsta revije'; *vila Moj mir*, kadar gre za 'vrsto zgradbe') ali z določenega vidika (*dramatik Krleža*, kadar se misli na 'dramatika'; *stric Marko*, kadar se misli na 'strica' in ne na 'brata' ali 'sina', kar vse je lahko isti Marko) imenuje nosilca imenovanja, na katerega se nanaša lastno ime v položaju I_2 . V tem tipu samostalniških zvez se izraža posebno razmerje med sestavinama, za katerega je značilno, da občnoimenska sestavina v položaju I_1 s svojim pomenom osmišlja funkcijskega v lastnoimenski sestavini v položaju I_2 in da jo udeleženci v sporazumevalnem procesu avtomatično vključujejo, tudi kadar ni izrecno izražena oziroma kadar že sama lastnoimenska sestavina v položaju I_2 prevzame funkcijo (celotnega) lastnega imena. Prav zaradi te avtomatične hkratnosti obeh sestavin bi lahko govorili o imenoslovnem modelu, za katerega je v slovanskih jezikih značilno, da vrstno (tj. občno) ime stoji praviloma levo (tj. v položaju I_1) od lastnega imena (tj. v položaju I_2): vrstno ime — lastno ime. Občnoimenska sestavina I_1 je v samostalniških zvezah izrecno izražena iz različnih vzrokov, a navedem naj vsaj naslednje:

4.5.1 Kadar vrstnost nosilca imenovanja ni dovolj razpoznavna/splošno znana ali pa jo želimo iz katerega koli razloga še posebej poudariti (npr. *mesto Rim* : samo *Rim*).

4.5.2 Kadar želimo posebej opozoriti na (pomenski) vidik, ki je povezan z nosilcem imenovanja (npr. *gospa Marija* 'Marija kot gospa' : *sestra Marija* 'Marija kot sestra' : *šivilja Marija* 'Marija kot šivilja' : *Marija*).

4.5.3 Praviloma tudi takrat, kadar vrstnost nosilca lastnega imena v položaju I_2 ni avtomatično predvidljiva (npr. *občina Ljubljana* : *naselje/mesto Ljubljana*). Te samostalniške besedne zveze so

¹⁶ Ta trditev ni v nasprotju z dejstvom, da se določeno ime na širšem prostoru lahko uporablja za več entitet v okviru iste vrste objekta imenovanja, tj. v enakem onomastičnem pomenu oz. funkciji (npr. *Potok* 'ime (več) vodnih tokov'), ker so nastajala neodvisno drugo od drugega v procesu onimizacije in z rabo (izbiro) istega občnega imena.

pogosto vir za nastajanje homonimnih stvarnih lastnih imen, v katerih pa tudi občnoimenska sestavina v položaju I_1 postane obvezen del celotnega lastnega imena (npr. *občina Ljubljana* → *Občina Ljubljana*). Razlika med samostalniško zvezo z lastnim imenom (imenovalnim prilastkom) in stvarnim lastnim imenom je razvidna tudi iz tega, da slednje ni mogoče pretvarjati tako kot prvo (npr. *občina Ljubljana* → *ljubljska občina*). Prav zaradi povedanega je mogoče golo lastno ime pojmovati kot okrnjeno (reducirano) obliko imenskega modela. Glede na dejstvo, da se opuščajo predvsem tisti jezikovni elementi, ki so kot nosilci splošnejših informacij šibki, ohranijo pa se tisti, ki so kot nosilci posebnih informacij krepki (npr. v skladijenjskem besedotvorju *dežurna sestra* → *dežurna 'isto'*, *velik človek* → *velik-an*, *prebivalec Rima* → *Rim-(l)jan*), smemo domnevati, da tudi možnost opuščanja občnoimenske sestavine I_1 (npr. *mesto Rim* → *Rim*) dokazuje, da je v onomastičnem modelu sestavina I_1 (tj. občno ime) šibka in torej jedro (= J), sestavina I_2 (tj. lastno ime) pa krepka in torej določilo (= D), ne obrnjeno.

4.6 Iz slovnice je znano, da je občno ime pomensko in oblikovno samostojna enota, s katero izražamo pojave zunanjega sveta in človekovega notranjega doživljanja. Samostalnik ima praviloma dve skladijenjski funkciji, ki se pokažeta prav v samostalniških zvezah, in sicer (a) funkcijo jedra besedne zveze (npr. *breg reke*), ki je temeljna, in (b) funkcijo (desnega) določila (npr. *breg reke*, *pismo materi*), ki je drugotna. V tistih primerih, kjer sestavina I_2 stoji v katerem izmed stranskih sklonov, ni dvoma, da stoji jedro besedne zveze v imenovalniku — razen če se besedna zveza sklanja (npr. *brega reke*, *k bregu reke*), pri čemer pa ostaja sestavina v položaju I_2 nespremenjena — in se vedno umešča levo od skladijenjskega določila. Načeloma enako je tudi razmerje med sestavinama v samostalniških zvezah, sestavljenih iz dveh leksikalno različnih občnoimenskih samostalnikov v imenovalniku (npr. *drevo lipa*, *ptica selivka*, *beseda mati*), v katerih drugi I_2 pomensko določa (zožuje) prvega I_2 . Ker sta sestavini I_1 in I_2 pomensko (in posledično tudi skladijenjsko) med seboj lahko tesneje ali pa tudi manj tesno ali prosto vezani (npr. hipernim — hiponim, semiotično ipd.), ju nekatere slovnice opredeljujejo bodisi kot samostalniški prilastek bodisi kot apozicijo, vendar pa razmejitev med njima niti teoretično ni vselej zadosti ostra. Za potrebe te razprave so zanimive predvsem tiste samostalniške zveze, kjer se zdita sestavini v položajih I_1 in I_2 tesneje vezani, čeprav se zavedam, da jezik tu prepušča odločanje o razmejevanju 'tesnih' in 'netesnih/prostih' zvez občutku in hotenju govorečega. Domnevam pa vendarle, da bi se lahko govorilo o tesnejši zvezi med sestavinama v položajih I_1 in I_2 , kadar dobivata vrednost stalne zveze ali kadar pripadata istemu pomenskemu polju, v katerem ima I_2 funkcijo pomenskega zoževanja/modifikacije pomena sestavine v položaju I_1 (npr. sln. *pes čuvaj* 'pes, ki ima nalogo čuvati', prim. *lovski pes* 'pes, ki ima nalogo loviti'; hrv. (*suze radosnice* 'suze *(iz) radosti'; sln. *drevo lipa*) itd.

4.7 Teoretično zanimive se zdijo redko izpričane samostalniške zveze, v katerih se v položajih I_1 in I_2 pojavlja etimološko isti (tj. podvojen) občnoimenski samostalnik (npr. *samostalnik* → *samostalnik samostalnik*, *beseda* → *beseda beseda*), ki bi jih lahko tipološko primerjali s pogostejšimi v imenoslovnem modelu, kjer je občnoimenska sestavina I_1 etimološko identična z lastnoimensko sestavino I_2 (npr. *reka* → *reka Reka*, *hrib* → *hrib Hrib*). Iz podanih primerov se vidi, da so takšne samostalniške besedne zveze mogoče le tedaj, kadar podvojeni sestavini nista več pomensko identični oziroma ko je do pomenskega premika prišlo v sestavini I_2 : tako I_2 (= *samostalnik*) nima več jezikoslovnega pomena 'besedna vrsta, ki ji pravimo samostalnik', ampak je samo (konkreten) element iz te besedne vrste (kot npr. *lepota*, *misel* itd.), prav tako I_2 (= *beseda*) ne pomeni več jezikoslovnega pojma 'jezikovna enota iz glasov za označevanje pojmov', temveč je samo upodobitev (ponazoritev) tega pojma; tudi I_2 (= *Reka*) ni več vrstno ime za tip vodnega toka, temveč samo enega izmed njih. Ker očitno prav pomenski premik (ali pridobitev zgolj funkcionalnega pomena) v sestavini I_2 , ki vodi do pomenske razlike med sestavinama v položajih I_1 in I_2 , omogoča strukturiranje obeh sestavin v besedni zvezi na skladijenjsko jedro (I_1) in skladijenjsko določilo (I_2), postane še jasneje, da je tudi v skladijenjsko strukturiranem imenoslovnem modelu občnoimenska sestavina I_1 njegovo jedro in lastnoimenska I_2 določilo. Iz takih besednih

zvez (tip *beseda beseda*, *reka Reka*) je mogoče sklepati, da bi se teoretično vzeto lahko podvojilo vsako občno ime in da bi bilo mogoče tudi vsak goli samostalni (tj. brez skladienjskega določila) pojmovati kot potencialni besedni niz dveh podvojenih samostalnikov, v katerem ne pride do pomenske spremembe in se zato sestavini ne moreta strukturirati v skladienjsko jedro in skladienjsko določilo, kar je pogoj za realno pojavitev takšnih zvez. V takšnem primeru bi se namreč sestavini v položajih I_1 in I_2 zaradi popolne pomenske prekrivnosti znašli v svojevrstnem skladienjskem »patu« in bi se avtomatično spet strnili v goli samostalni. V potencialnem, skladienjsko še ne strukturiranem samostalniškem nizu ponovljenega samostalnika v imenovalniku bi morda lahko videli tudi tipološko predstopnjo skladienjskega modela samostalniških zvez s sestavinama v imenovalniku (čeprav v njegovem nastajanju ni mogoče povsem izključiti tudi razvoja iz zvez s pristikom), iz katerega izhaja tudi imenoslovni model.

4.8 Rečeno je že bilo, da funkcionalni pomen lastnega imena postane navzven razviden šele, kadar je izrecno podana tudi občnoimenska (vrstna) sestavina v položaju I_1 , tj. v jedru onomastičnega modela, ki dano entiteto poimenuje vrstno (npr. *Stol* = *gora Stol*, *Brdo* = *naselje Brdo*). Vendar pa se opaža, da se pri lastnem imenu z enim samim funkcionalnim pomenom lahko pojavlja tudi več občnoimenskih samostalnikov v položaju I_1 , vendar pa samo tisti, ki pripadajo istemu pomenskemu polju in ki so v razmerju podpomenka — nadpomenka, pri čemer predstavlja podpomenka prvi in osnovni samostalni v položaju I_1 imenoslovnega modela, ki že popolnoma obsega funkcionalni pomen lastnoimenskega samostalnika v položaju I_2 (npr. *vas Brezje* in *naselje Brezje*; *mesto Ljubljana* in *naselje Ljubljana*; *grič/hrib Volčji hrib* in *vzpetina Volčji hrib*), ali pa, če želimo poudariti samo katerega izmed vidikov, povezanih z istim nosilcem imenovanja (npr. *teta Marija*, *gospa Marija*, *profesorica Marija*, *soseda Marija*). Pri lastnoimenskih homonimih ali pri lastnih imenih domačega izvora z več funkcijskimi pomeni je zanesljivo prvoten samo tisti, ki je predvidljiv na leksikalni ravni, tj. v katerem se funkcionalni pomen lastnoimenske sestavine prekriva z besednim pomenom njegove občnoimenske ustreznice (npr. tip *Reka* 'ime določenega vodnega toka': *reka* 'vrsta vodnega toka'), vsi drugi pa so drugotni (npr. *naselje Reka*). Pri lastnoimenskih homonimih prepoznavamo posamezne funkcionalne pomene najzanesljiveje prek različnih občnoimenskih samostalnikov v položaju I_1 , ki se vsakič prekrivajo z funkcionalnim pomenom sestavine v položaju I_2 in ki jih je toliko, kolikor je funkcionalnih pomenov lastnega imena, poleg tega pa se pri vsakem lahko pojavljajo tudi njegove nadpomenke (npr. *reka Krka* in *vodni tok Krka*, *vas Krka* in *naselje Krka*).

Kot smo videli, se je v literaturi pojavljalo tudi mnenje, da v samostalniških zvezah z lastnoimensko sestavino v položaju I_2 občnoimenska sestavina v položaju I_1 bliže določa (zamejuje) lastnoimensko sestavino I_2 in da je zato prav to treba šteti za skladienjsko določilo (prilastek) ali celo pristavek, ki naj bi se v tem tipičnem primeru umeščal levo od lastnega imena. Pri tem se ta funkcija pripisuje vsaj zato, ker naj bi bilo občno ime zamenljivi del v samostalniški zvezi (tj. *reka Krka* in *vas Krka*). Če razumemo pomen lastnega imena v smislu Šmilauerjevega funkcionalnega (onomastičnega) pomena (prim. opombo 5), je še očitneje, da občnoimensko jedro v lastno ime ne vnaša prav nobene dodatne (dopolnilne) informacije o nosilcu imena, temveč v lastnem imenu samo vzdržuje in krepi njegov funkcionalni pomen oziroma pomaga vzdrževati povezavo med lastnim imenom kot pomensko izpraznjenem jezikovnem signalu in njegovo referenco.

4.9 Po občnoimenski sestavini (oziroma jedru) je mogoče zelo olajšati razlikovanje med dvojnimi lastnimi imeni in dvodelnimi lastnimi imeni, in sicer tako, da so dvojna lastna imena tista, kjer imata obe sestavini lastnega imena isti občnoimenski samostalni v jedru svojih onomastičnih modelov in ta postane jedro tudi za celoto (npr. *vas/naselje Šmarje - Sap* ← *vas/naselje Šmarje* in *vas/naselje Sap*), dvodelna lastna imena pa so tista, kjer imata sestavini lastnega imena različna občnoimenska samostalnika v jedru delnih onomastičnih modelov, pri čemer postane jedro za celoto desno/podredno (npr. *območje Ljubljana Bežigrad* ← *mesto Ljubljana*, *območje Bežigrad*).

5 Sklepi: Povedano bi lahko strnili v naslednjo ugotovitev: Lastnoimenjenje občnega imena je proces, ki pelje v nastanek lastnega imena. Njegov zunanji izraz je »vstop« v onomastični model, ki ga tvorita občnoimenska $I_1 (= J)$ in lastnoimenska sestavina $I_2 (= D)$, od katerih se I_1 vrstno ali z določenega vidika popolnoma prekriva s funkcionalnim (onomastičnim) pomenom sestavine v položaju I_2 . Iz tega je mogoče sklepati, da proces polastnoimenjenja v skladenskem smislu pomeni prehod samostalnika iz njegove primarne funkcije (tj. jedra) v njegovo drugotno funkcijo (tj. določila) in da ga lahko izrazimo s formulo občno ime → lastno ime = funkcija $J \rightarrow$ funkcija D .

Viri in literatura

ČJ — Český jazyk. Časopis pro metodiku českého jazyka V (1955), VI (1956), VII (1957). V letniku V: J. Novotný, Typ město Praha, 313-320. V letniku VI: F. Svěrák, K typu město Praha, 47-50; J. Bauer, Spojení typu město Praha, básni Neruda a pojetí přístavku, 219-223; F. Daneš, Ještě jednou typu město Praha, 223-226; K. Svoboda, O přístavku, shodném substantivním přívlastku a neshodném přívlastku jmenovacím, 303-310. V letniku VII: F. Kopečný, Ještě k otázce město Praha a krejčí Novák, 92; K. Hausenblas, Závěr diskuse o spojeních typu město Praha a pod., 201-207 (v imenu redakcije).

EL — Enciklopedijski leksikon. Mozaik znanja: 1. Srpsko-hrvatski jezik. (1972). Beograd: Interpres.

GHJ, 1966 — Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1966). Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. VII, neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

GWJP, 1984 — M. Grochowski, St. Karolak, Z. Topolińska (1984). Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN.

HG, 1997 — Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Petić, M., Zečević, V., Znika, M. (1997). Hrvatska gramatika. II. promijenjeno izdanje. Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga Filološkog instituta — Zagreb. Zagreb: Školska knjiga.

— Križaj - Ortar, M. (1984/85). O samostalničnem prilastku v imenovalniku. Jezik in slovstvo 30/3, 82-85.

MČ, 1986 — Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví (1986). Československá akademie věd, Ustav pro jazyk český ČSAV. Praha: Academia. (vėd. red. prof. PhDr. Jan Petr).

MČ, 1987 — Mluvnice češtiny. 3. Skladba (1987). Praha: Academia.

NS, 1982 — Toporišić J. (1982). Nova slovenska skladnja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

— Orešnik, J. (1994/8 /5). O desnem prilastku v slovenščini. Jezik in slovstvo 30/7-8, 242-243.

OS — Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika (1983). Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.

RG, II — Russkaja grammatika II. Sintaksis (1980). Akademija nauk SSSR Institut russkogo jazyka. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.

SHKJ, 1984 — Katičić R. (1984). Sintaksa hrvatskog književnog jezika. Nacrt za gramatiku. Zagreb. Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za filologiju. Knjiga 61.

Slovar toponimske terminologije (1995). Geodetska uprava Republike Slovenije. Ministrstvo za okolje. Republika Slovenija. Ljubljana.

SP — Slovenski pravopis 1. Pravila. Peta, ponovno pregledana izdaja (1997). Ljubljana: DZS.

SS, 1984 — Toporišič J.: Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja (1984). Maribor: Založba Obzorja.

SS, 1964 — Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M. (1964). Slovenska slovnica. Druga popravljena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ToB — Šimunović, P. (1972). Toponimija otoka Brača. Supetar.

Toponimska navodila za Slovenijo (1995). Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenija. Ministrstvo za okolje. Republika Slovenija.

ÚT — Šmilauer, V. (1966). *Uvod do toponomastiky*. Praha: Statní Pedagogické nakladatelství, (2. vyd.).

Alenka Šivic-Dular

UDK 811.163.6'367'373.2

SUMMARY

LINGUISTIC DEFINITION OF THE PROPER NOUN

The article analyzes scholarly views of the syntactic function of the two components, N₁ and N₂, in noun phrases consisting of two nouns in the nominative case (type N₁-N₂) in grammars of Slavic languages (Slovene, Croatian, Czech, Polish, and Russian); in particular, it scrutinizes the function of N₁ in phrases in which N₁ is a common noun and N₂ a proper noun (type *reka Sava* 'the river Sava'). Proceeding from Šmilauer's (ÚT: 161) definition that the meaning (i. e., the onomastic or functional meaning) of a proper noun is identical with the object named (in size, extent, characteristics, etc.), it is argued that the function of the common-name component N₁, optional in the (surface) syntactic structure (cf. *reka Sava* and *Sava*), is to make the functional meaning of the proper-name component N₂ explicit classwise (cf. *reka Krka* 'the river Krka' vs. *vas Krka* 'the village (of) Krka'). A common noun + proper noun phrase (such as, in

Slovene, *reka Sava*) should thus be seen as the onomastic model of a proper noun. It is the analysis of the syntactic relationship between N₁ and N₂ in the onomastic model of the proper noun that offers insight into the process of onymization: it sheds light on what the transition of common nouns (nomina appellativa) to proper nouns (nomina propria) means from the linguistic point of view. If semantically onymization is a noun's transition from being a means of designating a class to being a means of designating a particular and, conversely, appellativization is a noun's transition from being a means of designating a class, then syntactically onymization is a noun's transition from its primary (i. e., of a syntactic head H) to its exclusively secondary function (i. e., of a modifier M), which can also be expressed by the following formula of onymization: common noun → proper noun = function H → function M.